

ИШЛАБ ЧИКАРИШДА ХАТАРЛАРНИ БОШҚАРИШ ТИЗИМИНИНГ РОЛИ ВА АҲАМИЯТИ

Нуралиев Рустам Турғунович

И.ф.н. Хусусийлаштириш ва давлат активларини бошқариш

муаммоларини тадқиқ этиш маркази

булим мудир. Тошкент, Ўзбекистон

<https://www.doi.org/10.5281/zenodo.8198954>

ARTICLE INFO

Received: 23th July 2023

Accepted: 30th July 2023

Online: 31th July 2023

KEY WORDS

Хатар, хатар омиллари,
хатарларни бошқариш,
хатарларни бошқариш
тамойиллари ва усуллари,
хавфлар, рисклар,
таваккалчилик, кузатув
кенгаши, таъсисчи.

ABSTRACT

Ишлаб чиқаришда хатарларни (рисklarни) бошқаришнинг аҳамияти ортиб бораётганини ҳисобга олиб, биз бу масалани ургандик, хавф тушунчаси ва унинг турларини кўрсатдик. Таҳлил давлат иштирокидаги корхоналарда хатарларни бошқариш тизимини ташкил этиш даражасини, хатарларни бошқариш таъсислари ва усулларини баҳолашга имкон беради.

Хатар-бу ёмон шароитларда бирор нарсани исталмаган йўқотиш эҳтимоли, кимгадир зарар етказиши ва йўқотишига олиб келиши мумкин бўлган ҳолатлар.

Хатарнинг иқтисодий табиати шуни англатадики, хатар иқтисодий категория сифатида тавсифланади ва корхонанинг иқтисодий жараёнини амалга ошириш билан боғлиқ иқтисодий тушунчалар тизимида маълум ўрин эгаллайди. Хатар корхонанинг иқтисодий фаолияти соҳасида юзага келади, унинг фойдасини шакллантириш билан бевосита боғлиқ ва кўпинча молиявий-иқтисодий фаолият жараёнида юзага келиши мумкин бўлган иқтисодий оқибатлар билан тавсифланади.

Хатар барча ишларда ўз ўрнига эга, шунинг учун масалан, ишлаб чиқариш ва хўжалик фаолиятида қуйидаги хатар турлари мавжуд: мулкый, ҳисоб-китобдаги хатар, ишлаб чиқаришдаги хатар, молиявий соҳадаги хатарлар, валюта, кредит, инвестиция ва бошқа жараенлардаги хатарлар.

Ишлаб чиқариш корхоналари ва компанияларида таваккалчилик турларини қуйидагиларга гуруҳлаш мумкин: маъмурий таваккалчилик, операцион таваккалчилик, ҳуқуқий таваккалчилик, валюта таваккалчилиги, мулкый таваккалчилик, кредит таваккалчилиги, молиявий таваккалчилик. Ушбу хатар гуруҳларининг барчасини янада аниқроқ аниқлаш мумкин, масалан, молиявий хатарларга кредит хатарларга, фойз ставкаси хатари, валюта хатари, солиқ хатари, инфляция хатари, депозит хатари, тўловга лаёқатсизлик хатари, инвестиция хатари, жиноий хатарлар киради.

Хатар тушунчаси ва унинг оқибатларини тушуниб, корхоналарда катта қийинчиликлар ва йўқотишларга олиб келиши мумкин бўлган омилларни ўрганиш ва доимий равишда кузатиб бориш керак.

Корхоналарда бошқарув тизимининг роли йўқотишлар ёки зарарларнинг олдини олишда энг ёмон ҳолатда бу фақат фойданинг маълум бир қисмини пасайиши булиши мумкин, аммо ҳар қандай ҳолатда банкротлик масаласи бўлиши мумкин эмас.

Хатарларни юқори сифатли бошқаришга эришиш учун хавфли вазиятларни мунтазам равишда таҳлил қилиш ва башорат қилиш, юқори хавф соҳаларини аниқлаш, хавф моментларининг йўқолишини камайтириш чораларини ишлаб чиқиш ва қабул қилиш керак. Шу билан бирга, компаниянинг бошқарув тузилмалари фаолиятини мувофиқлаштириш керак.

Корхонанинг юқори ликвидлигига эришиш учун ҳаддан ташқари хавфли фаолиятдан воз кечиш, рискларни суғурталашни ташкил этиш, хатарлар оқибатларини камайтириш чораларини кўриш ва хавфларни қоплаш учун захиралар ва захираларни шакллантириш жуда муҳимдир.

Хатарларни бошқариш иқтисодий ва молиявий инқироз даврида айниқса долзарб бўлиб қолади. Бир томондан, ишбилармонлик фаоллигининг сезиларли пасайиши, бошқа томондан, заиф иқтисодий муҳитни молиялаштириш билан боғлиқ қийинчиликлар мавжуд. Иқтисодий жараёнларнинг глобаллашуви нафақат қўшимча хавф манбаи, балки жаҳон иқтисодий ҳамжамияти иштирокчилари учун қўшимча имкониятлар яратади. Профессional интеграциялашган хатарларни бошқариш, албатта, барча муаммоларни ҳал қилмайди ва хавфли ҳодисалар эҳтимолини нолга камайтирмайди, аммо айнан шу ёндашув бизнес ташкилотининг мақсадларига эришишга ёрдам беради, бизнес қарорларининг самарадорлигини оширади, ноаниқ ташқи муҳитда қўшимча имкониятларни аниқлашга имкон беради, умуман компаниянинг ишончлилиги ва барқарорлигини таъминлайди.¹

Иқтисодий ва молиявий инқироз даврида хатарларни бошқариш Ўзбекистон саноат корхоналари олдида турган энг долзарб муаммо ҳисобланади. Глобаллашув жараёнлари иқтисодий хатарларнинг яна бир манбаига айланмоқда, шунинг учун менежментда хатарларни бошқариш асосларидан фойдаланиш корхоналар ва компанияларнинг мақсад ва вазифаларига эришишга ёрдам беради, аммо, албатта, бу ҳар хил хавфларнинг эҳтимоллигини нолга камайтирмайди.

Хатарларни бошқариш компаниянинг бошқарув дастурлари самарадорлигини оширишга қаратилган асосий воситалардан бири бўлиб, улар маҳсулотнинг нархини пасайтириш ва муваффақиятга тўсқинлик қилиши мумкин бўлган муаммоларни юмшатиш ёки олдини олиш учун фойдаланиши мумкин. Яна бир нуқтаи назар, хатарларни бошқариш-бу тизимли жараён бўлиб, унда хатарлар оқибатларини камайтириш ёки йўқ қилиш, шунингдек мақсадларга эришиш учун баҳоланади ва таҳлил қилинади.

Юқоридагилардан келиб чиқиб, корхонанинг ҳаётийлиги ва самарадорлигини таъминлаш учун хатарларни бошқариш асосий фаолиятни мувофиқлаштирадиган ва

¹Иқтисодиёт, инновация ва менежмент УДС 338.242.2 А. А. Шарова Р. Е. Алексеев номидаги Нижний Новгород Давлат техника университети рискларни бошқариш соҳасидаги хорижий корхоналар тажрибасини ўрганиш.

бошқарадиган циклик ва узлуксиз жараён деган хулосага келиш мумкин. Буни келажак авлодларнинг ўз эҳтиёжларини қондириш қобилиятига путур етказмасдан, барча турдаги хавфларни, шу жумладан аҳоли эҳтиёжларини қондиришга қаратилган мониторинг, алоқалар ва маслаҳатлашувларни аниқлаш, назорат қилиш ва таъсирини камайтириш орқали амалга ошириш мақсадга мувофиқдир. Хатарларни баҳолаш компания фаолиятининг барқарорлигига олиб келади ва унинг барқарор ривожланишига ҳисса қўшади. Хатарларни бошқариш барқарор ривожланишга ҳисса бўлиб, корхонанинг барқарор ишлашини таъминлаш ва такомиллаштиришнинг муҳим омилидир. Хатарларни тегишли даражада кўриб чиқирилишини тасдиқлаш йўналиши бўйича фаол хатарларни бошқариш бошқарув жараёни учун жуда муҳимдир.²

Корхонада қўлланилиши керак бўлган хатарларни бошқариш сиёсатини кўриб чиқсак,бу ишлаб чиқиладиган механизм (дастур) рискларни самарали ва узлуксиз бошқаришга қаратилган бўлиши керак. Шундай қилиб, хатарлар тўғрисида ахборот-шаффоф ҳисоботларни яратиш, ташқи ва ички шароитларнинг ўзгаришини камайтириш ва олдини олиш бўйича чора-тадбирларни ишлаб чиқиш, режалаштириш дастурга ижобий таъсир кўрсатади.

Ушбу механизм, шу жумладан пудратчилар ва пудратчилар билан муносабатлар, хавфларни аниқлаш ва мониторинг қилиш функцияларини бажариши керак. Уни амалга ошириш учун фаолиятнинг муайян йўналишлари учун ишлаб чиқилган йўл-йўриқ ҳужжатлари тўплами шаклида қандайдир режага эга бўлиш керак. Бу бутун корхонанинг бошқа фаолиятини амалга оширишга таъсир қилмайди, аксинча менежментга хатарларни бошқариш соҳасида етакчиликни таъминлаши мумкин.

Хатарларни бошқариш жараёни бир қатор талабларга жавоб бериши керак: у мослашувчан, фаол бўлиши керак, шунингдек самарали қарор қабул қилиш учун шарт-шароитларни таъминлашга ҳаракат қилиши керак. Хатарларни бошқариш хавфларга куйидагилар билан таъсир қилади:

- * хатарларни аниқлашни рағбатлантириш;
- * декриминализация;
- * фаол хавфларни аниқлаш (нима нотўғри бўлиши мумкинлигини доимий баҳолаш);
- * имкониятларни аниқлаш (қулай ёки ўз вақтида ҳолатлар эҳтимолини доимий равишда баҳолаш).

Хатарларни бошқариш жараёнида хавфни бошқариш харажатлари ва хавф ҳодисаси юзага келиши мумкин бўлган зарар ёки фойда миқдори ўртасида оқилона мувозанат зарур: агар хавф даражаси мақбул бўлса ва хатарларни бошқариш харажатлари мумкин бўлган самарадан ошса, ушбу хавф билан курашиш учун қўшимча чоралар қўлланилиши зарур эмас.³

Давлат иштирокидаги корхоналарда ишлаб чиқариш ва хизматларни самарали ташкил этиш учун куйидагиларни мақсадга мувофиқ деб ҳисоблаш мумкин:

² Рйгаловский Дмитрий Михайлович. Корхонада хатарларни бошқариш: услубий ва ташкилий жиҳатлар // замонавий бошқарув технологиялари. ИСН 2226-9339. — №12 (72). Мақола рақами: 7203. Нашр қилинган сана: 09.12.2016. Кириш режими: <https://sovman.ru/article/7203/>

³ Иқтисодчи қўлланмаси 4-сонли журнал 2020 / хатарлар

1. Салбий оқибатларнинг олдини олиш ва корхонанинг барқарор ишлашини таъминлашга имкон берадиган ихтисослаштирилган хатарларни бошқариш тузилмаларини яратиш. Кузатув кенгаши ёки таъсисчининг бевосита бўйсунуви остида бундай тузилмани яратиш мақсадга мувофиқдир.
2. Барча даражадаги менежерлар, хавфларни ўз вақтида аниқлаш, уларни баҳолаш, хатарларни бошқариш чораларини ишлаб чиқиш ва барча манфаатдор томонларни, шу жумладан ходимларни ўз мақсадларига эришишга таъсир қилувчи хатарлар тўғрисида хабардор қилиш учун жавобгар бўлиши керак.
3. Хатарларни бошқаришни ташкил қилишда хавфнинг салбий оқибатларини камайтиришга ва келажакда хавфни амалга оширишда ижобий оқибатларни кучайтиришга имкон берадиган қуйидаги хатарларни бошқариш усулларини қўллаш керак. Бу маълум хавфли лойиҳаларни амалга ошириш эҳтимолини камайтириш орқали хавфни камайтиришдир. Бундан ташқари, корхона мақсадларига эришиш учун хавфли операцияларни бошқа томонга ўтказиш (хатарни ўтказиш) керак, масалан, суғурта шартномалари, аутсорсинг ва бошқалар.